

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

AZ IDENTITÁSKILÁTÓ EMELETEIRŐL

KÖZELÍTÉSEK

1.

Talán huszonöt évvel ezelőtt egy barátom kérdésére, hogy egy vadidegennek vagy egy marslakónak mit mondanék el először magamról, mi az az öt legfontosabb faktum, amit szerénytelen személyemről közölni kívánnék, mintha gondolkodás nélkül válaszoltam volna: elsőként azt, hogy református vagyok. Nem azt tehát, hogy magyar és férfi volnék, hogy vannak bizonyos mániáim, vagy hogy talán a bort szeretem inkább, mint a sört, hogy kritikákat írok és interjúkat készítek. (Az első könyvemen csak a politikai fordulat után kezdtem dolgozni – ma sem gondolom azt, hogy azon a nyelven, amit akkor kellett használni, érdemes lett volna megírni egy kötetnyi tanulmányt az utódállamok magyar kisebbségeinek történetéről, amivel foglalkoztam – még akkor sem, ha a nyolcvanas évek második felére néhány kivétellel már nem szorongató markokat, csak ernyedtt tenyereket éreztek a torkukon azok, akik másról akartak beszélni.)

Utóbb aztán talán bosszankodtam is: miért kellett egyáltalán válaszolnom – vagy próbálkozzom a válaszadással – arra a lehetetlen kérdésre! Az, ami a legfontosabb, nyilván nem fejezhető ki egyetlen terminussal: az a *néhány legfontosabb dolog* együtt jelenik meg, számos összhatás kibogozhatatlan, szétválaszthatatlan és valószínűleg minden esetben egyéni fonadékaként. És semmi sem szó szerint, egy az egyben, „tulajdon jegyzisben” vétélik.

Ez az én református voltom például háttérismeret hiányában sokakat bizonyára arra emlékeztetné, amit *kultúrprotestantizmus*nak szokás nevezni, ráadásul a reformátusságnak éppen abból a változatából való – a magyarból –, amelyet Max Weber, ha nem tévedek, a nyugati paródiájának nevezett. Egy különösen művelt marslakónak e szó hallatán nyilván a kapitalizmus szelleme, a polgárosodás, a kamat jogosságának indoklása ötlene az eszébe – vagy a porrá zúzott oltárok és Kálvin genfi *ordonance*-ai. És nem azok a „rajzos arcú” öregasszonyok és -emberek, akikkel a radostyáni templomban énekeltek a zsoldárokat. Talán hihetetlen, mégis így van: ha most, ötvenen túl maradt még bennem valami tűz, annak köszönhető, hogy valamikor ott ültem, városi gyerekként, pusztító nyarakon, jégereszes teleken át minden iskolai szünetidőben az 1784-ben végleg átépített falak s az öregek között, az 1762-

ben emelt fa harangtorony szomszédságában. Abból, hogy egy, a társadalom egészénél szűkebb, teljességében átláthatatlan, összes egyedében megismerhetetlen közösségbe tartozom – amely kisebb és körülhatárolhatóbb az egészénél. Ami egy nemzet minden egyes tagjában azonos, ami kivétel nélkül mindenkién megtalálható – az minden emberben közös vonás talán. Ezek kiélezett társadalmi helyzetekben a tömegpszichózis „termékei”; békeidőben pedig a legegyszerűbb ösztönök. Nem kérek részt ilyen egyenlőségekben azért sem, mert – ahogy Faguet mondja – az egyenlőség a zsarnokság melegágya.¹

A nemzeti közösség nemcsak túl nagy: túl „szimplista” is ahhoz, hogy *maradéktalanul* föloldódhassam benne. Erkölcsi integritását talán csak úgy védheti meg az ember, ha marad fölötte valamiféle végső fórum, amelyről lekopott minden matéria.

2.

Hányféle rejtekúton éri utol az embert a történelem? Engem más irányból ütött le, mint családom többi tagjait. Apám, nagyapám, akit nem ismerhettem, Görgei-hívók voltak, nem beszélve a legelkötelezettebbéről, nagybátyámról, a történészről, aki meg is írta ezt. Létezett hát a családban a szabadságharc kultusza – persze erősen kritikai változatában, talán én voltam az egyetlen, aki gyerekként szeretett volna elesni egy lovasrohamban –, s mire az általános iskolát elvégeztem, magam is birtokában voltam mindazon döntő érveknek, amelyek a tábornok tetteit igazolták. Talán alkatilag sem volt idegen tőlem ez a szikár, a bűnbak szerepét két emberöltőn át vállaló, kellemetlen katoná. Nem valószínű, hogy ez a kultusz pusztán a családi hagyomány párlata. Van a fölmenőim között egy 48-as huszár – nagyapám nagyapja, tehát az ükapám. Isaszegnél szerzett kardfejsébével végül Debrecenig jutott a nyári visszavonulás során. A nem sokkal később aradi vértanúvá lett Nagysándor József hadtestéhez tartozott tehát – érdekes, ahhoz a tábornokéhoz, akinél talán senki sem volt feszültebb viszonyban Görgeivel, a kommunista szakirodalomban rendszerint ő a „republikánus” forradalmár az „áruló monarchistával” szemben.

Amikor 1992-ben interjút készítettem Újszászy Kálmánnal,² a sárospataki népfőiskolai mozgalom s a falukutatás akkor kilencvenéves atyjával, azt is elmesélte, hogy még ismerte öregapját, aki a szabadságharc katonája volt, s találkozott Kossuthal. „Kétszáz évet láttam”, mondta Újszászy professzor. S hozzátette: „És ezzel majdnem mindenki így van. Csak nagyon ritkán gondolunk bele.” Nagyapám, aki még látta Görgeit Visegrádon (gondolom, valamilyen kollégiumi kirándulás során), ha mesélt apáméknak a szabadságharcról, egy résztvevő közvetlen üzenetét adhatta át. Hatvan-hetven évvel ezelőtt az ismert 1848-as képek – Kossuth imája a kápolnai csatatéren, az aradi tizenhá-

rom, s egy harmadik, vágatató lovasokkal – még ott voltak a gulácsi tisztaszoba falán. Az öreg huszár már régebbecske kiköltözött a temetőbe, ahol nem jártam soha.

Ezek szerint kilóghattam a sorból: kurucnak készültem kisgyerekként, s ez a vágy nem a tősgyökérből sarjadt ki – kiindulópontja a sikeres kommunista propaganda volt. Ugyanennyi erővel a Rákóczi-hagyományt is örökölhettem volna a családtól – talán. Nagypám Szatmár és Bereg határáról származott – ezért publikáltam a fordulat előtt, szülőfaluja nevét fölvéve Szamosszegi Gusztáv néven illegálisan az emigráns magyar ifjúsági lapban –, kettős „szülőfalujától” egy kőhajításnyira volt Tarpa, s 1703-ban tarpaiak bontották ki Esze Tamással Rákóczi zászlaját. Szamosszegen Rákóczi mondahős volt, Gulácsról pedig több mint száz katonája származott – nyilván főképpen Esze regimentjének talpasai. (1848-ról családi monda is van, de nem jegyezte le senki: az öreg huszár állítólag azért ment haza a falujába a debreceni csatavesztés után, mert Nagysándor azt mondta volna neki, hogy minden elveszett. Valószínűbb, hogy csak elszakadt a szétvert seregtesttől – de az nem kizárt, hogy a tábornokon látszott már: nincs több esély.)

Ironikus fényben tünteti föl bizonyára ezt az én gyermekkori elkötelezettségemet, hogy eredetileg *A Tenkes kapitánya* című filmből ihletődött, bár szerencsére nem közvetlenül. Annak, hogy bátyám megvette nekem – harmadik osztályos voltam az általános iskolában – Bárány Tamás regényét³ éppen Esze katonáiról, e film vonzó emlékeiben leli magyarázatát. Ma is azt mondom, hogy *A Tenkes kapitánya* jól ki volt találva – évtizedekkel később, s történetétől függetlenül jöttem rá, milyen szépen leképezte a korszak tömegtudat-manipulációs mechanizmusait. Pár éve – az a gyanúm, merő nosztalgiából – végigpörgettem az úttörőmozgalom lapjának néhány hetvenes évekbeli, bekötött évfolyamát. Két, a maga nemében elsőrangú ifjúsági író ontotta ott a magyar történelemről szóló történeteket, mesterien egymásba tagolva a nemzeti függetlenség és a proletárdiktatúra hagyományát. A példa csak félig fiktív: a piski csata leírását a felszabadító szovjet hadsereg haditetteinek taglalása követi, kuruc tárgyú elbeszélés után a következő számban ott robogott egy 1919-es, „legendás” páncélvonat. Nemzedékem úgy tanulta meg a történelmet, hogy makulátlan hősök a tömeggyilkosok.

Az első információ többnyire meghatározó. Ha korábban egy ifjúsági regényben azt olvastam, hogy ötszáz kuruc várta Rákóczit Vereckénél, később meg egy valamivel komolyabb munkában mondjuk ötszázötvenre nőtt ez a szám – az előbb megismert szöveg volt a szentírás. Egy idő után persze rájöttem arra, hogy *mindkét* szöveg Rákóczi emlékiratán alapul, egyébként is csak az tekinthető autentikusnak a három közül. De mire idáig eljut egy gyerek, már megfogalmazta a világnak küldendő hadüzenetét.

Aki befogadta a páncélvonatok mítoszát, igazságosnak kellett hogy tartsa a Szamuely Tibor irányította akasztásokat is.

3.

De ilyenkor sem bizonyos még, hogy örökre elveszett az ember.

Két dokumentum van előttem: az egyik a maga anyagi valóságában, a másik képzeletben, az emlékekben; a kettő soha nem is volt együtt, egymás mellett, s lehet, hogy amelyik hiányzik, már sohasem kerül elő. Két napunk volt arra, hogy kocsira rakjunk mindent a parókián, amit ki kellett üríteni harmincnégy év után. Ez a ház, szinte egyetlen épületként a Nyögő patak innenső oldalán – a túlsón a falu –, az udvarából kiszökő „hegyyel”, a tetőn a templommal, amelynek sarkán a talán huszitáktól örökül hagyott egyetlen támfalnak támaszkodhattam azelőtt, a Pitypalatty-völgyben, melynek neve úgy hangzik, mintha most találtam volna ki – ez volt az én Bakonyom. Nagybátyám, a lelkész pályáját agyembólia zárta le, hogy ne tudjon beszélni – nem ő volt az egyetlen a családból, akinek a legfontosabb szervét támadta meg a baj –, el kellett költöztetni őket nagyanyámmal, az öreg nagyitiszteletű asszonnyal. A parókia az egyházé – így is van rendjén –, s aktuálisan azé a lelképásztoré, aki szolgál. „Puritánok vagyunk” – biccent ilyenkor az ember, és nem mosolyog.

Lent, a szobákban föltúrtam minden maradványt azért a papírdarabért, a padláson már nem volt fény, idő is alig. Ezt a lappangó levelet az egyik egyházi tisztviselő írta az esperesnek vagy magának a püspöknek arról, hogy bár Filep Gusztáv atyánkfiát már sikerült kibillentetni az esperesi székéből – eddig nem találtatott az egész elkommunizált egyházi vezetőségben olyan ember, aki ezt meg merte volna mondani neki. Tekintettel atyánkfia indulatos természetére.

Hogy valóban indulatos természetű volt-e, nem tudom, nem ismerhettem őt. Nagyanyám szerint a hívekkel nagy türelemmel beszélt, csak értelmiségiek tudták kihozni a sodrából.

Az embernek akkor is, ha már végképp kialakult a saját belső világa, s így megértőbb a többiekével, fölhorgadhat olykor az identitásdúhe. Az enyém például akkor, amikor Fazekas Csaba könyvében úgy találkozom nagyapámmal, mint afféle békepappal:

„[...] korábbi esperesi jelentésében még szintén tipikusan kereste a mozgásteret az állami és egyházi érdekek között, majd hogynem áldásként tekintve a »szabad egyház szabad államban« elv szélsőséges értelmezéséből folyó állami gyakorlatot. Csak arról nem tudott vagy akart tudomást venni, hogy a reformátusok lelki-szellemi élete nem a bekövetkezett intézkedések miatt, hanem azok ellenére élénkülhetett fel: »Nekünk az a meggyőződésünk, hogy az egyénre nézve az út [...] [A törlés Fazekastól származik – F. T. G.] Krisztustól Marxhoz vezetett, az emberi nem boldogságának útja Marxtól Krisztushoz vezet. Ezt Moszkvában Sztálin is hirdeti, mikor azt mondja, hogy az egyházzal számot kell vetni. Ennek bizonyossága a vallási ébredés, amelynek hazánk minden részén jelét látjuk.«”⁴

Nem tudom, miért akar könyvet írni az, aki ilyen elemi szövegértelmezési problémákkal küzd, mint Fazekas Csaba. Az, hogy az egyén útja Marxhoz, és tovább, Sztálinhoz és a hasonszőrűekhez vezetett, evidencia; a lelkipásztor azt állítja itt, hogy onnan Krisztushoz kell *visszavezetni*. Nagypám, úgy látom, szerette elméletileg tisztázni a dolgokat, mielőtt a gyakorlati teendőkről beszélt volna. Egyik, az ötvenes években papírra vetett följegyzése szerint soha ilyen tág tere nem nyílt a magyar evangelizációnak, mint most, amikor összezáródtunk a Szovjetunió kétszázmillió hívőjével, akiknek papjai börtönökben ülnek. Nekem imponál ez az elvi alapvetés akkor is, ha az úgynevezett valósághoz nincs köze.

Egy évvel születésem előtt halálra gázolta egy autó, amelyet egy volt ávós vezetett.

A szándékosság nem bizonyított.

A másik szöveg apám börtönéveinek nem a legsúlyosabb, de talán leginkább „szabványszerűtlen” dokumentuma. Nem sokkal több, mint fél évtizeddel követte az előzőt.

Országos Börtön Vác.

4653/53

Tárgy: Filep Istvánné kérel-

mé.

F i l e p Istvánné

K a r c a g.

Vöröshadsereg u.35.

Kérelmére értesítem, hogy férje /Filep István/ a büntetés végrehajtása alatt fegyelmezetlenül viselkedett, amiért jelenleg nem írhat, nem beszélhet és az engedélyezett kedvezményektől meg van vonva 1959.II.27-ig.

V á c . 1958. XI. 5*-én.

Börtönparancsnok.

Gondolom, a levél nem igényel kommentárt. Elképzelhetetlen, hogy ennek a két levélnek valamiképpen ne lenne szerepe abban, hogy mivé lettem.

Apám egyébként érdeklődőbb ember volt, mint én, ezért tudott többször is újramegújítani. Sokáig kíváncsi volt a világra; az „Ismerd meg hazánk börtöneit” mozgalom egyik állomáshelyén például cellatársaival kifúrták a falat, mert kíváncsiak voltak, mi van a túlsó oldalán. Úgy tudom, a levél nem ezt az esetet dokumentálja. A falfúrás után sötétzárkába vonult.

4.

Jó tudni, milyen fából vagyunk faragva? Nem árt – ha nem felejtjük el, hogy semmire sincs garancia. 1988–89 körül nem talált el egyetlen gumibotütés sem; bár ha nincs egyedül az ember, valószínű, hogy az ilyesmi is csak a dacot növeli benne, nem a megalázkodásra való hajlamot.

De ha mondjuk 1981-ben, amikor besúgóvá akartak átszerkeszteni, megvernek? Ha elhiszem nekik, hogy az együttműködéssel szolgálom legjobban a hazát? Ha meg tudnak zsarolni valamivel, mint annyi más? Ahhoz, hogy az legyek, aki vagyok, úgy látom, éppen annak kellett történnie, ami történt. Már a születésem előtt is.

Egy leheletnyi uchronia:

A nagyhatalmak úgy döntöttek, hogy mégis a nácizmust választják szövetségesüknek a bolsevizmus ellen, és segítségükkel Németországban a hatalom egyre inkább a konzervatív tisztek kezébe ment át. A vezér és kancellár tragikus balesete után úgy látszott, hogy az illegalitásból előlépett Goerdeler szervezi újjá az államot, de a nácizmus egalitarizmuseszméje már oly mértékben áthatotta a társadalmat, hogy a szövetségesek nem merték vállalni a NSDAP-nak a politikából való kiiktatását, sőt a meggyöngyítését sem, bár a szovjet háborús bűnösök pere idején némely ókonzervatív elemek suttagó propagandája révén a nyugati társadalomban annak a nézetnek is kialakult egy kisebb tábora, hogy nem ítélezhet az, aki megteremtette a Dachauban és Mauthausenben uralkodó állapotokat. Idővel néhányan – éppen a nemzetiszocialista párt reformnemzedékéből – a lengyelországi légerekben lezajlott sajnálatos eseményekre irányították a figyelmet, bár azok, akik résztvevői és tanúi voltak a kornak, kötötték az ebet a karóhoz, hogy minden társadalmi feszültség ellenére (sőt: éppen azok levezetése céljából) éppen ők voltak azok, akik a zsidó állam megteremtését szorgalmazták. Itt Hitler Madagasz-kár-tervének dokumentumaira hivatkoztak, amely közvetlen előzménye volt annak, hogy másfél évtized elmúltával az állam örömmel üdvözölte Izrael megszületését. (Az egyik elmélet szerint az ország 1930-as évekbeli vezetői *eleve* a Szentföldet látták alkalmasnak e célra, de a brit imperializmusnak nem fűlött a foga a telepítéshez.) A Németország és Izrael közötti viszony nem volt ugyan felhőtlen, de hát otthon (főleg Bajorországban) is sokan elkezdték – nem bizonyos, hogy függetlenül minden politikai számítástól – a felelősség firtatását. Végül is ezzel kezdődött el az öntisztulásnak az a hosszú folyamata, amelyet ma „a reformnácizmus évtizedeinek” nevezünk.

A háborút követően életbe lépett demokratikus alkotmány és az újra engedélyezett szabad vallásgyakorlás természetes következménye volt a többségtől eltérő világnézetű csoportok társadalmi életbe való bekapcsolódása. A köztársaság etikai és ideológiai alapjait ez a kétirányú mozgás közösen szabta meg.

Magyarországon a változások után a szociáldemokrata pártot beléptették a kormánykoalícióba, s a párton belül elvileg a régi irányvonal került túlsúlyba, ám a két világháború közötti pártvezérek a fiatalítás után háttérbe szorultak, s az öreg szakszervezeti vezetőket viharos, gyakran személyeskedő hangú pártvezetőségi gyűlések után távozásra kényszerítették. A náciellenes legitimistákat a nagyhatalmak nyomására kellett elszigetelni, a klasszikus liberalizmusnak pedig a népi megújulás korában érthetően még akkora tömegbázisa sem lehetett, mint azelőtt. Így jött létre az a furcsa „demokratikus” konglomerátum, amelyben Gróf Sigray Antal és Rassay Károly mellett a szocdem Peyer Károlynak, majd az őt követő Kéthly Annának volt a legtöbb szava. Tekintélyre azonban a társadalom szemében nem tudtak felvergődni.

5.

Úgy hozta a sors, hogy a családi prehistorikumban megtalálható – sok más elem mellett – a „két pogány közt” hagyomány. A magyarázat nem is bonyolult. Nagypám járt Nyugat-Európában, tanulmányait Hollandiában fejezte be, s oda vágyott vissza haláláig – lelkészként az ott megismert polgári etikát igyekezett meghonosítani a maga körében. A náciak legkésőbb akkor végképp elásták magukat előtte, amikor második hazáját megszállták.

Ami apámat illeti: a debreceni híres kollégiumban élt valamilyen függetlenségi szemlélet. Amikor a német megszállás után (úgy számolom, tizenhárom évesen) apám Debrecenből hazaért Mezőkeresztesre, a parókiára már be volt telepítve egy német tiszt. Talán éppen tálaltak, amikor apám megérkezett; átvonult az ebédlőn: köszöni szépen, nem éhes, nem óhajt közös asztalnál ülni egy megszállóval.

6.

Éppen annyi idős lehettem, mint ő akkor, amikor megértettem, hogy nem politikai bűnöző.

A magyar társadalomnak az a része, amelyik aktívan részt vett az 1989 előtti politikai fordulatot, legalábbis a hazai pályán, előkészítő alkalmakon, majd a tüntetéseken és más demonstrációkon, az összességnek kis töredéke volt. Úgy látszott azonban, hogy ott van mögöttünk a hallgató tömeg. A közösnek látszó programnak mindazonáltal alig néhány olyan pontja volt, amelynek volt tömegbázisa. Ilyen volt a szovjetek kivonulásának erősödő követelése, a közösségi érzés a határon túli magyar kisebbségek iránt (1989 decemberében, a romániai sortüzek napjaiban úgy látszott, e mögött igazi tömegek állnak). És ilyen volt mindenekelőtt 1956 emléke, a forradalomé (ha

jó még ez a terminus), amely kortanúk szerint újjáteremtette a nemzetet. Volt erő és méltóság a mártírok újratemetésének aktusában és az azt megelőző gyászünnepségben a Hősök terén – függetlenül attól, amit ma sem tudok pontosan: hogy mekkora szerepe lehetett az előkészítésben a titkosrendőrségnek és ügynökeinek. A következő években olyan arányban kapta az állampolgár az információkat újságcikkek, televízió- és rádióműsorok, hírek özöne révén, hogy csoda lett volna, ha el nem hiszi: éppen a forradalom emléke kötötte össze a nemzet határokon belüli tagjait.

Ám sajnos semmi sem olyan megbízhatatlan, mint a társadalmi emlékezet. Már a demokratikus korszakban olyan politikusok kerültek vissza *új emberként* a közélet színtereire, akik azelőtt, a diktatúra végén is ott voltak, és lejáratták magukat.

Egyszer már leírtam valahol: amennyiben él olyan feltételezés, hogy az „56-os családok”, a börtönviseltek családjainak közege valamiféle béke szigete volt a hatvanas-hetvenes években, ahol minden egyértelmű volt, és ahol átláttak a kommunisták szötte szitán, ahol nyugodt öntudattal könyvelték el, hogy gyilkosok regnálnak fölöttünk, de túl fogjuk élni őket – akkor ez az elképzelés meglehetősen idillikus. Amit nem lehetett megtapasztalni, az éppen a közösségi szolidaritás volt. Bár az, hogy valaki a megtorlás áldozata lett, nemigen volt közhasznú ismeret; sokszor jobb volt titkolni, mint büszkélkedni vele.

Kevés indíték volt arra – úgy láttam apámon és azokon a sorstársain, a többi „börtöntölteléken”, akiket ismertem –, hogy az ember öntudatosan képviselje a saját múltját és meggyőződését „odakint”, utcán, munkahelyen s a közösségi élet színterein, ha voltak ilyenek egyáltalán. Nemcsak a várható rendőri akciók miatt. 1956 kapcsán a Köztársaság téri pusztítás képei jelentek meg elsőként, ezt tolták a tömeg és a politikai okokból deklasszáltak orra elé. Ezek a képek természetes módon sugallták, hogy az „ellenforradalmárok” nem lehetettek demokraták, a kivégzettek pedig nem mártírok, hanem egytől egyig gyilkosok. Tizennyolc éves koromig – s ez már a hetvenes évek vége – az egykori résztvevők körén kívül alig találkoztam olyanokkal, akik a kommunista „narratíván” túl ismertek volna egy másikat is. Az osztálytársaim tőlem hallottak erről először tényeket; a felnőtteknek többnyire nem volt véleményük – illetve nem osztották meg velünk, s talán senkivel.

Így volt ez a faluban is. Talán csak egy emberre emlékszem, az ifjabb nemzedékből, aki beszélt róla; 56 októberében a szomszédos Miskolcon tanult, s vagy másfél évtizeddel később elmesélte az egyik, nyilván az október 26-i sortűz történetét.

Miskolc városában emlékjelek idézték az elkövetezőket – minthogy ezeket már régen leszedték, nevek tekintetében csak az emlékeimre hagyatkozhatom. A főutcán s a „villanyrendőrnél” egy-egy emléktábla mutatta, hogy itt esett el Kasparov Kursen és Magomedov Magomed Sapj – ha jó a memó-

riám, az egyik őrmester, a másik gárdaőrmester volt, legalábbis posztumusz –, nyilván a magyar nép szabadságáért. Jó lenne, ha rögzíteni tudtam volna a három pillanatot: amikor utoljára láttam még őket a magyar nép védőinek, aztán amikor először hittem, hogy a szabadságot akarták eltiporni, s végül azt, amikor először gondoltam rájuk és sorstársaikra is úgy, mint akik szintén a szovjet diktatúra áldozatai.

7.

Általában adtam arra, hogy kisebbségi legyek, de lehet, hogy ez csak az Erdély-élmény után következett. Ez az élmény korosztályom számos tagjának világát alakította, a hetvenes évek elejétől lehetett utazni, így épülhetett föl bennünk a szolidaritás – és a magyarországi társadalom közönyén való felháborodás. Van persze, aki máig megmaradt a naiv, ösztönös nacionalizmusnál, s van, aki elolvasta a szakirodalmat; többször gondoltam arra, hogy az előbbiek közül túl sokan váltak a közélet szereplőivé 1989 után. Ebből az életformából sikerült „kigerinceskednem magam”, pedig akkor még nem olvastam Renant: „ha néha megkívánhattam a szenátori méltóságot, ez csak azért volt, mert úgy képzelem, hogy ez az állás nyújtja talán késedelem nélkül a legszebb alkalmakat az agyonverésre, lelövetésre s a halál több ilyen nemére, amelyek elvégre is előbbre valók a hosszú betegségnél, mely lassan és fokozatos rombolással öli meg az embert”.⁵ A mi évjárataink Erdély-élményét Bárdi Nándor írta meg a legkifejezőbbben a fordulat után, de ezt a tanulmányt⁶ aligha olvasták azok, akik nem szeretik vagy nem értik, hogy a magyar kisebbségi töredéktársadalmak hasonlóképpen tagoltak, mint minden emberi közösség, s tagjai nem szeretik, ha fölszólítják őket, hogyan érezzenek. Ebben a folyóiratban nyilván nem szükséges sok szót vesztegetni erre, hiszen éppen erre a közegre nem jellemző az e kérdésben való ismerethiány.

De van ennek az egésznek egy újabban elhanyagolt oldala is, s ez talán érdekes: én magam a román, a szlovák, a cseh irodalomból nyilvánvalóan többet olvastam, mint egy átlagos magyar humán értelmiségi vagy irodalmár. Ezeket a műveket gyakran kolozsvári és pozsonyi barátaim fordították – innen, ebből az irányból is bőségesen kaphatott impulzusokat az identitás. Úgy lehet, Erdély elpusztult szász irodalmából nekünk, magyaroknak van a legtöbb ismeretünk a németek után. S harminc éve egy szász költő verse akár többet üzenhetett belső mivoltunkról sok magyarénál. Például így:

nehéz az élet grönlandon
szókratész belehalt az igazságba
a mars lakatlan
az *équipe* idegen szó

kolumbusz felfedezte amerikát
 a delfin a legértelmesebb állat
 kínában kínaiul beszélnek
 az etna működik
 a vakondok fényben elpusztul
 enzensberger csatát vív
 a kapitalizmus szar viszonyaival
 az elefánt sokáig él
 II. ramszesz fogszuvasodásban szenvedett
 a vörös-tenger kék

e néhány mondat egyike sem
 érinti az életemet
 de ha egyet is kihúznak vagy hozzátesznek
 az életemet érinti⁷

8.

Hogyan illeszkedett ebbe az egészbe a „szülőváros”, Budapest a maga sajátos mitológiájával, jellegzetes alakjaival, például a sokak által félbolondnak tartott *Fütytyős Gyurival*, aki gyerekkoromban összecsavart újsággal csapkodta a lányok fenekét, akit a hetvenes években ugyanannyian ismertek a városban, mint Kádár Jánost – ha nem is olyan közletről, hiszen Kádár a televízió révén bekönyökölt a lakásokba –, aki az egyik filmben később önmagát alakította, s ha jól emlékszem, egy színdarabban, talán Kornis Mihály első darabjában, színpadon is betöltötte saját szerepét?

Sokáig sehogy.

Érdekes, a bátyám, aki még *jövevényebb* ebben a városban – ő nem is itt született –, szerelmese lett Budapestnek. Én megszeretni sosem tudtam, megszoktam inkább. Ha megkérdezték, hol születtem, „Újpesten”, válaszoltam dölyfösen (persze nem elvből választották meg szüleim ezt a helyet), noha nyilván tudtam, hogy 1961-ben Újpest már régen a főváros része volt. Nem voltam büszke a város fekvésére, dombjait álhegyeknek láttam, történelmi levegőjét nem éreztem – hiányoltam tehát. Annak fölismeréséhez, hogy hány köve kötődik a históriához, kellett valami más. Noha azért is, hogy éppen itt születtem, a történelem felelős.

Megtudtam, hogy franzstädtler vagyok én is. Megismertem a ferencvárosi szelet, amely Tornai József verscímében szerepel, kikutattam, hogy utcánkban azelőtt Füst Milán lakott, a szomszéd utcában Vajda János, vagy öttel arrébb, a Bakács téri templomon túl Áprily Lajos, az Üllői úton pedig Móricz és Kosztolányi. A környék, ahol felnőttem, felkelőközpont volt az októberi-

novemberi harcok idején; iskolánk – az Ipar utca – Mester utca sarkán, József Attila is járt oda, emléke mint szolid házi szenté lebegett fölöttünk, míg a verseit tanultuk – emeleti ablakaiból 56 novemberében lóttek a tankokra; onnan visszalóttek, a halott azonban nem vált az identitás részévé, én csak néhány évvel ezelőtt hallottam róla először.

Megtudtam aztán, hogy van itt mélyebben húzódó történelmi telér is. Egy kőhajításnyira szerkesztette Kisfaludy Károly az *Aurórá*t, akár napról napra Vörösmarty és Toldy nyomában tapodhatok, s 1848. március 15-e tömegeit némely forrás szerint éppen a mi kerületünk adta, ami logikus is – határától néhány lépésnyire van a Nemzeti Múzeum. A velem egyívásúak számára lényegesebb volt bizonyára, hogy a miénk volt az FTC, önmagában is identitásképző hatalmával – van olyan ember, aki semmi egyéb, mint fradidrukker. Ezt az ingyen kapott ajándékot valamiért nem akartam elfogadni. Egyszer csak, még az általános iskolába járván, azzal kezdtem hencegni, hogy Zalaegerszeg-drukker vagyok. A második a sorban persze így is a Ferencváros maradt, s talán egyetlenegy esetben származott ebből némi zavar. Albert Flórián búcsúmeccsén a Fradi éppen a Zalaegerszeggel játszott. Apámhoz való ragaszkodásomat mutatta, hogy néha elmentem vele a stadionba – így erre a meccsre is. Neki is csak másodkedvence volt a Ferencváros, haláláig a Debrecen szurkolója maradt. A Ferencváros–Zalaegerszeg meccs végén Albert, mielőtt levonult a pályáról, odafutott a stadionnak ahhoz a szögletéhez, ahol a Fradi-tábor java tömörült, s benne én, identitáshiányos kakukkfióka – és meghajolt.

9.

Morvay Laci bácsit, a Bajcsy-Zsilinszky Társaság Alapítóját, aki 1948 után nem dolgozhatott értelmiségiként, tehát hegesztő lett belőle, többször ugratták barátai azzal, hogy az ötvenes években sztahanovista volt. „Csak egyféleképpen tudok dolgozni” – mondta ilyenkor.

A szerkesztő szerzőkkel, eszmékkal, mondatokkal, betűkkel és egyebekkel dolgozik. Néha mindegyik elviselhetetlen – de a betűk mindig. Szerkesztettem olyan könyvet is, amelyben másfél millió volt belőlük. S többnyire van egy olyan pillanat, a könyv leadása előtt, éjszaka, amikor mindegyik betű kiegyenesedik, túalakot ölt és hegyes végével fordul a szerkesztő teste felé, hogy ledöfjék, ha közülük csak egyet is rossz helyre biggyesztett vagy rossz helyen hagyott.

Jegyzetek

- ¹ FAGUET, Émile: *A kontárság kultusza*, ford. Szánthó Gyula, Kossuth Könyvkiadó, [Budapest], 1994, 38. p. [Rövidített változat az 1919-es kiadás alapján.]
- ² Az interjú rövidített változata a *Világszövetség* 1993/2. számában jelent meg *A peremmagyarság iskolája* címmel.
- ³ BÁRÁNY Tamás: *Rákóczi zászlai*, regény, Szecska Tamás rajzaival, Móra Kiadó, Budapest, 1969.
- ⁴ FAZEKAS Csaba: *Nyolc évtized a miskolci református egyház történetéből, 1918–1998*, Magyar Kálvin Szövetség Miskolci Tagozata, Miskolc, 1999, 92. p.
- ⁵ Renan a halálról, *Politikai Hetiszemle*, 1905/7., 5. p.
- ⁶ BÁRDI Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban?, *Valóság*, 1992/12., 81–98. p.
- ⁷ HODJAK, Franz: *Széljegyzet* (Ritoók János fordítása).